

DEBRECEN MEZŐVÁROS IGAZGATÁSA ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSA (1361-1599)

BALOGH ISTVÁN

I.

Közel egy negyedszázaddal ezelőtt (1979-ben) indult meg Debrecen feudális-kori történetének legfontosabb, – 1547-től csekély hiányokkal megmaradt forrása, a bíróból, az esküdtekből és szenátusból álló testület a magisztrátus működését tükröző írásos feljegyzések kiadása. Ez évben huszonharmadik füzeként az 1599-ik év kerül sajtó alá. A közlés módja hamarosan kialakult, az első három évben regeszták formájában a feljegyzések bizonyos válogatás után kerültek közlésre, 1550-től kezdve teljes szövegben, magyar fordításban.

Kezdetben a füzetek a tisztújítás Szent György napi (ápr. 24.) rendjéhez igazodva, egy-egy bíró tisztségviselésének időtartamát vette figyelembe és a feljegyzések terjedelmét tekintve, két vagy három lustrumot is tartalmazhat. 1587 után – a terjedelem miatt – már csak legfeljebb két év került egy füzetbe. Ez év után a tisztújításra mindig újévben került sor, tehát még a füzetek az adott naptári év feljegyzéseit tartalmazzák.

Amint utaltunk fentebb rá, a jegyzőkönyvek sorozata nem hiánytalan. A megmaradtak be vannak kötve, a kötések stílusából ítélve, az már a XVII. században megtörténhetett. A megmaradt első kötetben az 1547-1557. évi magisztrátusi jegyzőkönyvek vannak egybekötve. A második 1564. április 24-el kezdődik és 1567. április 22-vel végződik. Kétévi hiány után, 1570 Szent György napjával Torkos János jegyzőségével, Duskás Ferenc főbíróságával 1576-ig új kötet indult, elején a „főbíró, valamint más esküdt polgárok választása előtt felolvasandó beszéddel”. Ez egy sérült kötet, az 1576. április, 18-án történt bejegyzés után (665. lapon) következő beírás szerint „az Úr 1705. évében, október 22-én a német armada ezen által menván, ezen protocolont is elszaggatta valaki, az váras elfutása alkalmatosságával többekkel együtt”. 1586-tól az évek sorozata már megszakítatlan 1599-ig a megmaradt három kötetben.¹

¹ A jegyzőkönyvben feljegyzett esemény a Rákóczi szabadságharc alatt a város első „elfutása” idején történt. Az Erdély megsegítésére küldött császári hadsereg elől a fejedelem parancsára a város népének el

1587 után öt füzet két-két évet tartalmaz, mindenik naptári év szerint, az 1599. évi gazdagabb tartalma miatt önálló füzetben jelenik meg. A naptári év szerinti tisztújítás kezdeteinek első évét nem tudjuk, minden valószínűség szerint 1586-tal tértek át erre.

A jegyzőkönyvek teljes szövegű közlése lehetőséget kínál egy mezőváros korai újkori igazgatási és igazgatási szervezete és működése teljesebb megismerésének. E tekintetben Debrecen a magyar városok történetében egyedülálló helyet foglal el. Az újabb történeti kutatás megállapította, hogy eredetileg két, de még inkább három koraközépkori település összeolvadása révén, egymással rokonságban álló földesúri család uradalmi központjaként a XIII. század végén, vagy a XIV. század első harmadában vált egységes településsé. Az bizonyos, hogy az egyes településrészek, utca elnevezéssel bizonyos önállóságot megtartottak azután is, miután 1361-ben a földesurak folyamodására bíróválasztási joggal ruházta fel, akkor már Debrecennek nevezett, jelentékeny nagyságú, uradalmi központinak számító helyet. Az bizonyos, hogy két utcájának a XV. század folyamán önálló vásártartási joga volt, sőt a jegyzőkönyvek utalása arra enged következtetni, hogy még egy harmadiknak is (Mester, Csapó, és talán Cegléd utca). Mindenképpen bizonyos azonban, – már a jegyzőkönyvek keletkezésének idején – az *utcáknak* nevezett városrészek alsó fokú igazgatási és rendészeti feladatokat láttak el s ehhez meglehetősen széleskörű önállóságuk is volt.

Annak ellenére, hogy számos városnak történetét már a XIX. század második fele óta monográfiák sora tárgyalja, s ezekben szó esik az igazgatásról és igazságszolgáltatásról is, mégis csak a legutóbbi évtizedek óta fordult figyelem e terület kutatása felé. Az utóbbi évtizedekben már nemcsak a királyi, hanem a földesúri városok késő középkori társadalmi, jogi, gazdasági és igazságszolgáltatási kérdéseinek egyes részletei sem maradtak homályban.²

kellott hagyni a várost és a had október 21-én megszállotta az üresen hagyott házakat. A had háromnapos szabad rablást kapott és október 28-án hagyta el a várost. Balogh István: Debrecen hadi szolgáltatásai a Rákóczi felkelés alatt. Debrecen 1935. 7. 8. – A jegyzőkönyv akkor még nem lehetett bekötve, a hiányzó éveket nem találták, egybe kötötték a megmaradt 1576. évvel, kihagyták a szintén hiányzó 1577-1585. éveket, a megmaradt 1586 utániakat is oda kötötték.

² Debrecen igazgatástörténetével foglalkozó korábbi kutatás, korábban Iványi Bélára hivatkozva, a Nagy Lajos adománylevele alapján feltételezte, hogy Debrecen is élt a középkori városokat megillető joggal, mint a királyi városok, azaz a Buda város jogkönyvében lefektetett alapelvek, az abban lefektetett szabályok szerint alakult a XV-XVI. századi igazságszolgáltatási és igazgatási szervezete. Iványi Béla: Debrecen és a budai jog Db. 1924. (Debreceni Tisza István Tud. Társaság Kiadványai I. 7.). Az oklevelet a levéltárunk meg is őrizte, de addig nem találtunk olyan adatot, hogy itt az a gyakorlat élt volna. A „régis szokások” szerinti jogalkalmazásra sok hivatkozás történik, de ezek forrását akár a jogkönyvben, akár a jogkönyv alapján kialakult gyakorlatban lehet keresni. De valószínűbb, hogy a XV. század eleje óta nagyobb számban kapott királyi és földesúri kiváltság levelek rendelkezései alakították ki. Az utóbbi évtizedekben megújult társadalom- és gazdaságtörténeti kutatás adhat e tekintetben eligazítást. A mezővárosok XV. századi történetére Mállyusz Elemér: A mezőváros fejlődése (= Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez) Bp. 1953. és Bácskai Vera: A magyar városok a XV. században. Bp. 1965. Mindkettő érinti az igazgatás és igazságszolgáltatás szervezetének és működésének kérdését.

II.

Debrecen a legkorábbi adatok szerint kétségtelenül mezőváros, egy magánföldesúri, szervesen növekedő, a XIII. század végén már jelentékeny uradalom középpontja. Az utolsó földesúri család magva szakadtáig 1618-ig az is maradt, annak ellenére, hogy időszakonként uralkodók is voltak a földesuraink között. Bár időnként a királyi városokat megillető *civitas* szóval is illetik az oklevelek, - főleg a XVI. századiak – a földesúri birtoklás ténye mindenkor meghatározta, mind a bírói, mind az igazgatási jogkörét és a jogkör terjedelmét is. Sajnálatos módon, Módy György, aki részletesen feldolgozta az egész korai korszakát, az uradalom, s ezen belül a mező város kialakulásának menetét, erre kérdésre nem fordított elég figyelmet. Utána Szendrey István sem, mert néhány XVI. századi vonás felvázolása után, a figyelmét inkább a XVII-XVIII. századi, bőségesebben folyó adatok kötötték le, s e kérdés tárgyalásánál bővebben a XVII-XVIII. századi földesúri uradalom lazulása, majd teljes megszűnése utáni állapotokat írja le.³

Az bizonyos, hogy a XIV-XV. században Debrecen sorsának alakulására társadalmi, gazdasági és igazságszolgáltatási tekintetben a változó, – de mindig magas közjogi méltóságú – földesurainak meghatározó szerepe volt.

III.

Az nem vitás, hogy Debrecen későbbi jogállását I. Lajos király 1361. június 14-én kiadott kiváltság levele tette lehetővé. A levél egy részét a város első történetírója eredetiben és magyar fordításban egyaránt közli, a későbbi történetírók is mindig idézik. Mindenik a kiváltságos helyzete bizonyítékának mondja, további részletes elemzés nélkül. A legújabb kutató, Módy György is mellőzi részletesebb elemzését. Pedig a három év és négy nap után megújított és megerősített kiváltság levél kiadása nem ok és előzmény nélkül történt. Ugyanis a kiváltság levél introductioja (bevezetés) világosan megmondja, hogy a privilégium kiadását a folyamodók és apjuk (Dózsa nádor) és a város (civitas) polgárai folyamodására, azok érdemei elismerése és jutalmazása indokolta. Ezeket az érdemeket a polgárok és vendégek, valamint folyamodó leszármazottai, atyja Károly iránt tanúsított hűségükkel szereztek, vérük hullásával. Azóta is tanúsítják tehetségük szerint. Az oklevél rendelkező része (dispositio) úgy szól, hogy ezért az uralkodó „azt a különös kegyet adományozta, hogy az időnek megfelelően maguk közül választandó bíróval és esküdtekkel együtt

³ Módy György „Falutól a mezővárosig (= Debrecen város története I. k. szerk. Szendrey István) Db. 1984. 129. Ő csak egy mondatban említi, de nem részletezi, hogy Debreceni Dózsa nádor fiai, a jóformán egész Észak-Tiszántúlra kiterjedő uradalom földesurai, az uradalom népei felett I. Lajos királytól bíráskodási jogot nyertek. Ezt követte a Debrecennek adott 1561-ben adott kiváltság levél „amely által Debrecen jogilag az ország mezővárosai közé emelkedett” – Szendrey István: A városi önkormányzat és városvezetés Vö. 175-204.

Zsigmond adománylevele ugyan felhatalmazta a mezővárost, hogy Buda királyi város jogával, budai jogkönyv gyakorlatával élhet, de az ezzel való éléssel a XVI. századból adatunk nincsen. Viszont annál több irat szól a földesúri fellebbviteli joghatóságról.

az ország többi városainak (civitas) régtől fennálló szabadsága szerint bármely lakostársukat (consocios) mindenféle perükben teljes joguk legyen megítélni”. Az is elrendeli, hogy a lakosokat különösen adósság vagy károkozás miatt sehol, idegen helyen ne fogják el, ne korlátozzák, vagy ítélik el. „Ha valakinek az említett Debrecen városában, vagy hozzája tartozó területen annak polgárai ellen valami pere vagy követelése lenne, azt a törvény előírása szerinti módon, Debrecenben keresse”. A középkori oklevélkiadási gyakorlat szerint semmi kétségünk nem lehet, hogy az akkor fennálló és a jövődben követendő eljárást kívánta lerögzíteni. Még az is valószínű, hogy ez a kiváltságlevél a földesuraknak az uradalom népei felett már gyakorolt bíraskodási jogát is érintette, ugyanis másképpen aligha lenne megmagyarázható, hogy az 1364. évi megerősítésben miért vannak a folyamadók között az akkori földesurak név szerint is felemlítve. Nyilvánvalóan, beleegyezésük és hozzájárulásuk nélkül az uralkodó a mezőváros lakóit nem ruházhatta volna fel e jogkörrel, és nem vehette volna ki a felettük teljes hatalommal bíró földesúr bírósága alól.⁴

Sajnálatos módon a legújabb városmonográfia feldolgozása során a XV-XVI. századi korszak írója sem sok figyelmet fordított a mezővárosi bíraskodás és igazgatás sorsának alakulására. Pedig a Debrecenéhez hasonló jellegű kiváltság levél nem egyedülálló ebben a korszakban, sőt még bizonyos tekintetben többre is utal. Ez a Báthori család alapító őseinek adott kiváltság levél.

A Báthori család XV. század első harmadában élő tagjai, Bereck fiai, András váradi püspök, János, Lökös és András testvéreivel I. Károlytól 1330-ban nyerték az a kiváltság levelet, hogy „egyéb birtokaik között Bátor, s ennek következtében az ott összegyülekezett vendégek (hospites), jobbágyok (jobbagenes) és népek (populi)” az ország minden bírójának, különösen pedig Szabolcs és Szatmár vármegyék ispánjainak bíraskodása alól fel vannak mentve, azok a földesúr bírói hatalma alatt állanak. Fölöttük csak a földesúr hozhat ítéletet, akinek joga van halálosat is hozni s azt végre is hajtani.

A későbbi úriszéknek nevezett földesúri bíraskodáshoz hasonló jog illette meg akkor már három vármegyére kiterjedő Debreceni uradalom akkor élő birtokosait is, és I. Lajos oklevele a szabad bíróválasztással a földesúr közvetlen ítélkezése alól szabadította fel a mezőváros lakóit.⁵

Az oklevélben biztosított szabad bíróválasztás ellenére Debrecen földesúri alávetettsége nem változott, földesurai itt laktak, kastélyuk volt, a Debreceni család utolsó tagja adja ki 1398-ban a gyapjóművesek (aba posztószövők) rendtartását, amelyben a két, maguk közül választott mester bizonyos felügyeleti jogkört és bírságolási jogot kapott a többi mester felett. De az általuk kiszabott bírságpénz felét be kellett szolgáltatniuk a földesuraknak. A két céhmesternek az idegenből jött és a

⁴ Debrecen összefoglaló történetének első szerzője Szűcs István jogtörténész volt. A maga korát tükröző felfogás szerint ezt az oklevelet a későbbi, 1693-ban elnyert szabad királyi városi jogállás igen korai felismerésének fogta fel. A város kiváltság levéllel már ekkor elnyerte a későbbi autonómiáját. Az első fokú saját bíróság a legfőbb jutalom, amit a polgár elnyerhet. „Debrecen a kiváltság levél birtokában jogilag közel állott a királyi városokhoz” Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város története. Db. 1871. 57. p. Szűcs István közölte először kivonatossan és magyar nyelven az oklevelet. Teljes szövegét ezután többször is közölték, utoljára Komoróczy György.

⁵ Balogh István A Bárhory család négy oklevele (1330-1332.). Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár Évkönyve XIII. Nyíregyháza. 1990. 107-132. p. - Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárban. Nyíregyháza, 2000. 22-27 p.

céhbe felvett mesterek utáni felvételi díj felét a céh, a másik felét a mezőváros javára fordíthatták.

A Debreceni család férfiágon bekövetkezett kihalása 1405 után, a mezőváros negyedrésze a leányági örökösökre szállott, nagyobb része azonban az uralkodóé lett. A különböző földesurak által kiadott adománylevelek azonban azt bizonyítják, hogy Debrecen is osztozott a hozzá hasonló magánföldesúri mezővárosok sorsában. Erről Zsigmondnak Mátyás királynak uralkodóként és földesúrként egyaránt kiadott számos oklevele tanúskodik.

Szilágyi Erzsébet, a város földesuraként 1466-ban országos vásárt és heti piacot adományozott a Mester utcán lakók számára, ugyanezt a jogot 1467-ben megkapták a posztószövők Csapó utca számára. A vásári rendtartás a céh joga volt, de a vásáron felmerült vitás ügyekben a tanács volt a fellebbviteli fórum.

1449-ben a város bírása a földesúr parancsára foglalta írásban a szűcsök rendtartásait, ugyanúgy Nagy Mihály és esküdtársai is 1468-ban Szilágyi Erzsébet és Mátyás utasítására szedik rendbe a szabó céh szabályait.

A XV. század folyamán a földesurakkal egyetértésben tehát, már meg lehetőséges körben működött a mezővárosi esküdtek testülete. Ennek bizonyítéka az is, hogy 1500. szeptember 22-én, II. Ulászló oklevele szerint a mezőváros polgárai első fokon eldöntött pereit nem Bihar megye nemesi törvényszékére, hanem a földesúr székére kellett fellebbezni.

Corvin János 1405-ben bekövetkezett halála után több földesúr váltotta egymást. I. János adománylevelével enyingi Török Bálint, majd leszármazottai lettek a mezőváros földesurai 1618-ig.

A felsorolt nem is teljes adatokból világosan kitűnik, hogy Debrecen mezőváros igazságszolgáltatási szervezete a késő középkorban szervesen beilleszkedett a földesúri bíraskodás (úriszék) kereteiben. A földesúri szándék és akarat éppen úgy megszabta a határait, mint a mezőváros gazdasági és társadalmi fejlődése révén megkövetelt előállott belső szükséglet. Az azonban feltehető, ha oklevelesen nem is igazolható, már a XV. század folyamán kialakult a földesúri bíraskodás (úriszék) és a mezőváros bírájából és esküdtekből álló testület bírói jogköre által gyakorolt igazságszolgáltatás valamilyen formája. II. Ulászló említett 1500. szeptember 22-én kiadott oklevele a Bihar megyei nemesek és a mezővárosi polgárok közti perekben nem a megyei ispánt, hanem a földesúri bíróságát mondta, illetékes fórumnak.⁶

Török Bálintnak két fia maradt. János nevű fia, mint I. János híve Erdélyben maradt, Hunyad vármegye főispánja és Huszt várának főkapitánya volt, 1557-ben négyezer forintot fizetett Izabella királynénak, így a debreceni uradalom az Erdélyben maradt ágon öröklődött tovább. Ez I. János 1562-ben meghalt. Két fia maradt II. János és II. Bálint, de ez idő tájt már inkább az erdélyi fejedelmek rendelkeztek a debreceni uradalom sorsáról. Ugyanis az utolsó férfiági Török Ferenc királyi Ma-

⁶ I. Lajos oklevele közölve A hatszáz éves Debrecen. Db. 1961. Szerk. Komoróczy György 34-36 p. – Az 1398 évi oklevél a HBM. Levéltár IV. A. 1021/a. – Az 1468 évit közölte Szűcs István id. mű 119-122. p. – A mezőváros, a földesurak és a céhek viszonyára Balogh István: Adatok a mezővárosaink történetéhez (Korok, régiók, társadalmak. Tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára) Bp. 1994. 17-24. p. – Szilágyi Erzsébet oklevele közölve A hatszáz éves Debrecen. Db. 1961. 31-32. – II. Ulászló oklevele HBM. Levéltár Meo. 7. és Meo. 11. Az oklevél u. ott. Meo. 11

gyarországon lakott és 1569 után János Zsigmond foglalta el az uradalmat és tartotta meg a várost.⁷

A XVI. század első három évtizedében több földesura volt Debrecennek, de 1536. óta, 16000 firt. zálog summa fejében enyingi Török Bálint kapta meg. Felesége, férje török fogságba jutása után, ide is költözött, a városban levő telken épült castellumban tartotta szállását.

Ettől kezdve Debrecen sorsát inkább az erdélyi fejedelemség határozta meg. Onnan kapta első rendtartását is. De még két évtizednek kellett eltelni, míg a közjogi helyzete és végleges hovatarozása tisztázódott.⁸

A drinápolyi békében (1568) bizonyos megállapodások születtek, nemcsak a királyi, hanem az erdélyi területek elhatárolásáról. Eszerint mindenik fél megtartotta, amire akkor a tényleges hatalma kiterjedt. Erdélyhez tartozott Magyarországból Máramaros, Bihar, Kraszna, Középszolnok, Kővár vidék, Zaránd és Szörény megyék egy része. Ezt az állapotot rögzítette le 1570. szeptember 16-án megkötött speyeri szerződés, amelyet csak 1571-ben tudták véglegesíteni.⁹

IV.

A közhatalmi változások az ország három részre szakadása után sem változtatták Debrecen rendi jogállását. A fentiekből kitűnik, hogy mindvégig földesúri mezőváros maradt, még akkor is, mikor időlegesen I. János királyként, egyben az uradalom földesuraként intézkedett sorsa felett. Mi sem jellemzi jobban a város jogi helyzetét, mint az a két oklevél, amelynek elsőjét 1552-ben enyingi Török János, a másikat 1569. János Zsigmond fejedelem adta ki. Az első lényegében véve 1693-ig fennállott igazságszolgáltatási szervezet alapokmánya, a másik a XVI. század folyamán működő magisztrátus jogkörének alapja lett.

A Török János által kiadott oklevél azért szerfelett érdekes mert, a bevezetésben vázolja a rendtartás létrejöttének körülményeit. E szerint az oklevél kiállításának napján, regesztában mutatták be neki Debrecen mezővárosának bírái és esküdtői és az egész tanács a közelebb elmúlt Szent György napján (ápr. 24.) elhatározott bizonyos cikkelyeket, ezekben a cikkelyekben ugyanis bizonyos szabályaikba voltak foglalva „a mezőváros határozatai, miután az elhatározták és kiadták a köztársaság megfelelőbb igazgatására” és „kérték azokat a cikkelyeket, azoknak minden határo-

⁷ Szűcs István: Id. mű 1871. 165, 169-173, 175-177. p. – Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. Bp. 1918. 143. p. – Szendrey István: Id., mű. 1984. 137. p.

⁸ Lukinich Imre: Id. mű 122-123, 132-133, 143-146. p. A rendtartás két helyen is megmaradt, oklevél formájában és mint tanácsi határozat az 1552. évi magisztrátusi jegyzőkönyv elején (377/2. reg.) – Az oklevél kettős átírásban olvasható. Elsőként Petrovics Péter 1556. augusztus 23-án írta át és erősítette meg. Az oklevél bevezetése elárulja, hogy nála, mint Izabella királyné távollétében, Erdély helytartójával Debrecen két küldöttje bemutatta a földesúr aláírásával és pecsétjével ellátott rendtartást. Ezt az oklevelet Izabella királyné az előző kettővel egybefogva átírta és megerősítette 1557. március 2-án. Hibás dátummal közli Szűcs István: Id. mű 151. p.

⁹ Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. (Magyarország története, V. k.) Bp. 1897. 384-386, 388-392, 411-415. p. – Oborni Teréz: Erdély közjogi helyzete 1571-76. (Tanulmányok Szakály Ferenc emlékezetére) Bp. 2002. (Gazdaság- és Társadalomtudomány Könyvtár 2.) – Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Db. 1936. 10-12. p.

zatát, erősítse meg a pecsétjével a földesúr, hogy a lakosok közül bárki és azokat érvénytelené merje tenni”.¹⁰

Az oklevél bevezetéséből világosan kiderül, hogy a mezőváros igazgatási és bírói szervezete (bírója, esküdtei, szenátus) már korábban is meg volt. Az bizonyos, hogy a bírái és esküdtársaik már a XV. században is adtak ki oklevelet, sőt a város pecsétjét is ismerjük, náluknál tágabb körű szervezetről (szenátus) eddig nem találunk okleveles említést. Ha meg is volt már a szenátus, tagjainak számát most határozták meg először. Ugyanúgy kiegészítésének módját is.

A város beépített területe igazgatásilag két részre volt felosztva, felső- és alsójárásra. Egy-egy járásban több utca is volt, a jegyzőkönyvekből hatnak a nevét is tudjuk. Azt azonban, hogy a XVII. századból ismert hat főutca közül 1552-ben melyek tartoztak a felső- vagy az alsójárásba, teljes bizonyossággal nem tudjuk megmondani.

A rendtartás szerint a szenátorok megválasztása megelőzi az akkoriban még szokásban levő Szent György napi tisztújítást, de ennek a testületnek másodlagos a jelentősége, mert az első pont szerint „minden évben mindkét, mind a felső- mind az alsójárásból esküdt bírák választassanak, akik a köztársaságnak „alkalmasabban szolgáljanak és ezek a bírák alkalmasak legyenek hivataluk viselésére”.

A második pont szerint a bírót Szent György napján a szenátorok választják, „mint az előtt is”. De nem az egész szenátus, hanem csak azok, akiknek „Újév napján levelet küldenek azok legyenek kénytelenek a korábbi büntetés alatt (mint ez előtt is volt) egybe gyűlni új bíró megválasztására”. „Akinék pedig levél nem megy, nem esnek büntetés alá, de tisztükben meg fognak maradni”

A rendtartás harmadik pontja igen világosan megmondja, hogy a szenátorok, – akinek a számát ettől fogva mindég hatvanhatra kellett kiegészíteni – választása a bíró és esküdtek joga. „Azokat a bíró az esküdtekkel mindig újév napján tartozik megválasztani”.

Arra semmi táppontunk nincs, hogy később a szenátus teljes létszámra való kiegészítése 1552 és 1586 között változott volna, de az az évbeli bejegyzés a szenátus súlyának és szerepének növekedését is jelentheti.

A negyedik pont a bíró és esküdtek előtt kezdett peres eljárás szabályozásáról szól, és egyben a prókátor díjazását is meghatározta. A perek tárgyalásánál a bíróság

¹⁰ 1552. május 12. Muo. 15. Az introdukción pontos idézés azért is fontos, mert ebből kiderül: 1. hogy ezt a statutumot maga a mezőváros készítette, vagy készítette jogban járatos írástudókkal, - 2. minden lakosra kötelező érvényűnek kívánta a későbbiekben tekinteni, - 3. az érvényesség alapfeltétele pedig a földesúr megerősítése kellett: - 4. eddig is volt e tekintetben gyakorlat, de aligha lehetett írásban lefektetve. – A hat pontból álló puszta szöveg az 1552/53 évi magisztrátusi jegyzőkönyvben teljes egészében be van jegyezve az alábbi módon: 377/1. reg. „Érdemes Ferenci Péter bírósága az 1552. évre” Ez után 377/2. reg. „Az egész tanács határozata. stb.” Ez igazolja, hogy ezt a határozatot valóban 1552. Szent György nap előtt hozták. – Az oklevelet átírta Kolozsváron 1556-ban Petrovics Péter, a Lengyelországban tartózkodó Izabella királyné helytartója, majd egy évre rá, 1557. március 2. átírta és megerősítette Izabella királyné is. Ebben a formájában maradt ránk. – A rendtartást a város első történetírója közli, de hibás napi dátummal (máj. 2.) és sajátos módon félreértelmezve. Azt véli, hogy ez a mezőváros földesúri hatalomtól való függetlenségének bizonyítéka. Bár már „az első korszakban (XI., XV. században) úrbéri hatóság alatt volt Debrecen, mindazonáltal úrbéri szolgálatot természetben nem teljesített” Mátyásnak a hortobágyi adománylevelét és Ulászló vásárjog adományozását említi bizonyítéknak. „Sohasem az illető hűbérúr, hanem egyenesen Debrecen város közönsége említettek” ezekben az oklevelekben. Szűcs István. Id. mű. 1872. 150-152. p. – Szűcs Istvánnak, - aki jogtörténész is volt -, e félreértése és megállapítása a város történetével foglalkozóknál szinte kivétel nélkül azóta visszatérő gondolat.

tagjain és peres feleken kívül senki nem lehetett jelen. „Midőn bírák és esküdtek a perek vitatni és tárgyalatni kezdetének, mindenki más, ha csak erre a tisztre nincs rendelve, kénytelen legyen kimenni”.

A korábban megszokott eljárást megszüntette. A bírói idézésre ettől kezdve mindenki köteles megjelenni. A tárgyalásra, a perbehívónak feleletadásra, a viszontválaszra a napot a bíróság tűzi ki.¹¹

Az oklevél záradékához a földesúr egy kiegészítést fűzött. Eszerint bárki által előtte vagy tisztjei előtt tett tiltásnak (prohibitio) akkor legyen helye, ha azt ő, vagy tisztjei pecséttel ellátták. De hozzátéve azon feltétellel, hogy miután a tiltás megtörtént, ő, vagy távollétében a tisztjei pecsété alatt, a bírónak és esküdteknek tudtára adták. Ezt a feltételt legfőképpen bárki fogsága idejének tiltásában mindig figyelembe kell venni. A megerősítés (roboratio) szerint ettől kezdve ez a rendtartás legyen érvényes mindenki számára.¹²

A magisztrátus, – nyilván abból a megfontolásból, hogy a rendtartás még érvényesebb legyen 1556-ban Petrovics Péterrel – aki Izabella lengyelországi távolléte alatt erdélyi helytartója volt, egy év múltán pedig, magával a királynővel is megerősítette.¹³

A Török család Debrecen feletti földesurasága 1569 elejéig zavartalannak látszik. Török János ugyan 1562 elején meghalt, de testvére, Ferenc lett a város földesura. Ezt alátámasztja két irat is. Az egyik 1561-ben kelt adománylevele, amelyben több familiárisa kérésére Máté szabónak, familiárisának és családjának a debreceni kúriáján egy sütőházat, vele együtt két épületet és egy konyhát adományoz a tartozékokkal együtt. Ezt az adománylevelet Török Ferenc egy év múlva ismét kiadta.¹⁴

A másik irat szerint enyigi Török Ferenc 1568-ban a Töketerében kötött megállapodás szerint Szabó Miklós debreceni polgártól 500 forintot felvett. A levél

¹¹ A rendtartásnak ez a két, egymást kiegészítő pontja már így is eléggé sok kérdést vet fel. Mindenek előtt azt, hogyan alakul és kinek az akaratából a szenátus, amely ettől kezdve hatvanhat tagból áll. A rendtartás szerint a testületnek nem minden tagja egyenlően jogosult a bíró megválasztásra. A jegyzőkönyvek más bejegyzései elárulják, hogy ez a rendelkezés a bíró és esküdtek által kezdetű perekre vonatkozik, mert a magánperekben a peres felek kértek határnapot, vagy a felperes idéztette be bizonyos általa megadott, vagy a bíróság által megállapított napra az alperest. A prókatorállítás gyakori, a XVI. század második felében rendszeresen ismerjük három prókátor nevét.

¹² Szűcs István szerint ez az oklevél bizonyítéka annak „hogy Debrecen város közönsége, a maga belügyének rendezése tekintetében hűbérurától” mennyire független volt. Id. mű. 1871. 150. p. – Holott csupán azt bizonyítja, hogy korábban, csak szokásjog alapján gyakorolt bíráskodás és igazgatási eljárás éppen a földesúri jóváhagyás és rendelkezés révén nyerte el az itt lakók számára kötelező formát.

¹³ Kolozsvár 1556. június 24. és Gyulafehérvár 1557. március 2. _ Petrovics Péternél Deák Gergely és Szabó Dávid, Izabella királynénál Deák Balázs és Jó Benedek voltak a város követei. Mind a négy követ neve előfordul a jegyzőkönyvben, ennek ellenére nem sokat tudunk meg róluk. (Deák Gergely 1552. 405/7. reg.) - Szabó Dávid valószínűleg szabó is, a posztószövevekkel való vitákban fordul elő először a neve. 1552. 416/4, 428/2. reg. – az utca képviselője is volt. 448/13. reg. – Deák Balázsról említés 1556. 608/4 reg. Jó Benedek 1556-ban helyettes bíró volt; 675/3, 695/6 reg.

¹⁴ 1561. (hónap és nap olvashatatlan) HBML. IV. A. 1021/b. Muo. 41, az oklevelet 1562-ben Török Ferenc újból kiadta. U.ott. Muo. 45. – A kastélyra Mody György: Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben. Db. 1992. (HBML. Évkönyve XIX.) 55-56 p. – A Török család ez időbeli sorsára Szűcs István Id. mű. 1872. 170. p. – A kastély további sorsára Barta Boldizsár: Rövid chronica. Sajtó alá rendezte: O. Krankovics Ilona. Db. 1981. (HBML. Forráskiadványai 2.) 14. p. – A telek 1609-ig a Szabó Mátyás utódai birtokában volt. Az irat hátára vezetett feljegyzés szerint 1609-ban Szabó Mátyás özvegye adta el a városnak.

szerint Török Ferenc Hunyad vármegye főispánja és a magyar király Pápa várának főkapitánya, és a dunántúli részek főkapitánya volt.¹⁵

Török János 1562 elején bekövetkezett halála után – úgy tűnik – ha nem is szűnt meg végleg, de meggyengült a család földesúri hatalma a mezőváros és a területileg összezsugorodott uradalom felett. Ugyanis, 1563. augusztus 2-án az egész kommunitás nevében, a város bírása és esküdtői által előadott kérésre már János Zsigmond megerősítette az elődei által „a városi rendben (in respublica) nekik régi előjogaikból” fakadó jogait és szokásaikat, sőt gyarapítani is akarja. Elsőként megengedi, hogy egyedül a bíró az esküdtekkal együtt legyen jogos ítélni a városon belül minden ügyben”, a tisztartói a városban senkit se ítéljenek el, de a városon kívül „mindenkit, akit hivataluk szerint elítélendőnek tartanak”. A városon kívül szedjék a bírságot, „a városon belül a bíró az esküdtekkal együtt szedje”. A bíró a jelen idő és az ország állapotára tekintettel elfoghatja a nyilvános gonosztevőket, a házasságtörőket, tolvajokat, rablókat, gyújtogatókat, hamispénzt verőket és két feleséget tartókat. Az uradalom tisztjei ettől kezdve az eljárásban nem fellebbezési fórum. „A bíró és esküdtek székéről egyenesen a mi kúriánkhoz akadály nélkül fellebbezhessenek”. A gazdátlanul kóborló, magyarul „bitang” marhákat, a tiszttek egyenlően osszák meg a szegények és egyházfiak között.¹⁶

Hat évvel később, 1569-ben pedig már, saját uradalmi tisztjeinek ad utasítást, az uradalom és Debrecen mezővárosa szolgáltatásait illetően.¹⁷

Az utasításból kitűnik, hogy az uradalomhoz ekkor két mezőváros (Debrecen és Újváros) öt falu, (Sziget, 1661-ben elnéptelenedett, Szoboszlótól északnyugatra) Hegyes, tizenöt éves háborúban elpusztult, határa Debrecenbe olvadt be, (1950 óta önálló falu) Téglás, Hadház (ma Hajdúhadház) és Sámson (ma Hajdúsámson) faluk tartoznak. De a tisztartók bíráskodási és adószedési joga Debrecenre nem terjedt ki, sőt a debreceni bíró szedte be az uradalomhoz tartozó falvak bizonyos jövedelmét is.

Debrecen a földesúrnak kilenceddel nem tartozott, az akkor már állami adónak számító tízed fejében 200 forintot fizetett. Ezt a tisztartók a váradi vár fenntartására adták. Tavaszí veteményből dézsmát nem adott. A tisztartók fizetését az uradalom felsorolt falvak lakói földesurat illető kilencede adja. De a Szent Márton napi adót a falvakban is a debreceni bíró szedi be, „Az is ű felségének maradjon beszolgáltatni”.

Robottal csak a faluk, ezek között Újváros a „Király rétében kaszálni és betakarítani kivél most is tartoznak”. Debrecenben a földesúri kúriához a Barátok réte tartozik „Ki mikor megterem az zena rajta, teobet terem, de elegievel mindenkor eladhattiak az zenajat fl. 60, kit most az tisztartóknak engedett ű felsége”. Ugyancsak azoké az Új Városon és faluk határán befogott bitang jószág. Ugyanúgy a Deb-

¹⁵ Pozsony 1568. Szent Mihály után való hatodik napon, október 1. HBML. IV. A. 1021/b Muo. 15.

¹⁶ Gyulafehérvár 1563. aug. 2. – átírva Báthori Istvánnak ugyan ott 1575. május 28-án kiadott oklevelében. Hátán későbbi írással „No. 103. az ispánok Debrecenben menny dologban menetnek elő” IV. A. 1021/a Muo. 29. – Közölve: HBML. Évkönyve 1991. (XVIII) 15-18. p.

¹⁷ 1569. május 21. (Instructio sacre electe regie Majestatis Ungarie etc. officialibus suis in oppido suo Debrecen constitutis date) Papiron, alján reányomott papírpecsét. Elmosódott aláírás bal felől: „Joannes”. IV. A. 1021/a Muo. 24. A rendtartás teljes szövege Szűcs István Id. mű: 1871. 153.-155. p. – Az erdők kezelését már Szilágyi Erzsébet két oklevelében (1460, 1461.) kivette a tiszttek kezéből. – A határbeli tartozékokra kapott adomány levelek a mezőváros időről időre az uralkodók által megerősítette. U.o. Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Db. 1936. 96-103. p.

recenhez tartozó külső földeken is, de bent a városban, „ha a bíró szolgálai fogják meg a bitangot, az mindenestül az Ispotálynak jár”.

Még világosabb az uradalom falvai és Debrecen tekintetében a földesúri bíráskodásban fennálló különbség. A falukon a bíráskodást a tisztek gyakorolják. Ugyanők büntetik a mezőváros határán, vagy a városban sokadalom idején elfogott idegen gonosztevőket. „Az városbeli gonosztevő embert az debreczeni bünteti meg, ahoz az tartozóknak semmi gondjok nincs, hanem ha appellatióban megyen elejbekek”.

Az uradalomban első fokon való bíráskodás mindenütt a bírák dolga, de fellebbezni a tisztartókhoz lehet. „Az tisztartók is törvény szerint szokott appellatiót ű felsége elejbe tartoznak bocsátani”.

A fej- és jószágvesztésben hozott büntetésből a tisztartók 20 forintot vegyenek, „Az többi ű felségéjé, kirül regestomot tartsanak és ű felségének róla számot aggyanak”.

A mezőváros bírái és esküdtei valóságos földesúri jogokat gyakorolnak a Szilágyi Erzsébet és Mátyás által adományozott erdők felett. „Az erdőkhöz, sem a Nagyerdőhöz, sem az Apafájához az tisztartók egyikhez sem nyúljanak és egy pinz erő fát is senkinek ne adhassanak, hanem mindez koráig az erdőkerülők az bírák gondviselésével őrizték és az erdőket épen tarcsák”.

Hasonlóképpen teljesen a mezőváros magisztrátusa kezében volt a kora középkor óta különböző adománylevelek által kapott, ez időben már az egész város közönségét megillető vásári jövedelem is „Debrecenben az tisztartóknak sem vásárokhhoz, sem sokadalmakhoz (országos vásár) nincsen semmi közik, hanem az bíró tisztét nézik azok”.

János Zsigmond oklevelével az uradalom és a mezőváros gazdasági jellegű kapcsolata megszűnt. De megszűnt, – bár egyes utalásokból még lehet következtetni –, hogy néha fel-fel éledt az uradalmi tisztek előtti pereskedés, vagy a hozzájuk való fellebbezés is. Ennek Báthori Kristóf és az általa kiadott oklevelet megerősítő Báthori István 1582-ben rendelkezése vetett véget. Ez a rendelkezés lényegében véve a mezőváros bírájának és esküdteinek teljes joghatóságát biztosította a városban lakó nemesek felett is, de kategorikusan eltiltotta, hogy bárki tisztartói Debrecen városában, akár rajta kívül valamiféle joghatóságot gyakoroljanak. A város lakóit semmiféle tisztek ne terheljék, ne zaklassák, ne háborgassák.¹⁸

Báthori István e kiváltságlevelével földesúri hatalom joghatósága Debrecen mezőváros polgárai felett megszűnt, még fellebbviteli formájában is. De a XVI. század második harmadától kezdve a század végéig állandó vita tárgya volt a városba költözött nemesek és a magisztrátus viszonyának rendezetlensége. Ez egy idő múlva összefonódott a mezővárosban lévő két nemesi telek sorsával is. A század végére mind a kettő véglegesen, hosszú viták után ez is rendeződött.¹⁹

¹⁸ Varsó 1582. okt. 25. IV. A. 1021/b. Muo. 39.

¹⁹ 1552. szept. 22. IV. A. 1021/a. Meo. 72.

V.

A megmaradt iratok tanúsága szerint a mezőváros polgárai és a vármegyék között a rendi jogállás különbözősége miatt a XVI. század elején merült fel első vita. Debrecen Bihar megyében volt. II. Ulászló 1500-ban kelt oklevele szerint a debreceni lakosok és a Bihar megyei nemesek közötti perekben nem a vármegye, hanem a földesúr bírósága az illetékes.

De ebben az időben, a mezővárosban aligha laktak állandóan nemesek, ha a nemesek és mezővárosi polgárok között perre került sor, a joggyakorlat szerint az alperes bírása előtt lehetett a pert megindítani, ez pedig inkább az úriszék lehetett, kevésbé a bíró és az esküdtek.

Az ország ketté, majd három részre szakadásával megváltozott a helyzet, először szörványosan, később már tömegesebben kezdtek a biztonságosabbnak vélt helyre nemesi jogállású személyek is beköltözni s itt házat és telket venni.

Az első ilyen beköltöző nemes 1550-ben Fráter György támogatásával lett állandó lakos. „Veres András szavaival vallotta, mikor a kincstartó levelét hozta, hogy ami a város jótéteményeit és terheit illeti, legyen az bármiféle adó vagy akárminémű szolgálat, kész lesz minden vonakodás nélkül megadni és szolgálni”.²⁰

A helyzet megváltozott Szolnok (1552) de még inkább Gyula (1566) török általi elfoglalása után.

Először 1561-ben Nagy Ferenc és Duskás Ferenc panaszkodtak János Zsigmond előtt, hogy a töröktől való félelem miatt az ide beköltözött nemesek, akik házat és más jószágot is szereztek a városban, mint más, nem nemes lakók, élnek a mezőváros szabadságával, de a város részére való szolgálat alól kivonják magukat. János Zsigmond mandátuma azért megparancsolja az itteni nemeseknek „ha Debrecen mezővárosban lakni, annak kiváltságával, haszonvételével élni akarnátok, kötelesek legyetek velük egyenlő terhet vállalni és viselni”.²¹

Nyilván nem véletlen, hogy újból 1568-ban panaszkodtak János Zsigmond előtt Debrecen előjárói, hogy a nemesek és a mezővárosi polgárok között különböző perek, viszályok és ellentétek szoktak támadni. A polgárok az ilyen esetekben a nemeseket is a bíró és esküdtek elé idézték. De azok a nemesi jogállásukra és előjogaikra hivatkozva vonakodtak ott megjelenni, minthogy azok nem nemesek: Úgy látszik, hogy inkább hajlandók lettek volna az uradalom tisztjei előtt ítéletet kapni. Az uralkodó azonban – ekkor már, mint az uradalom földesura – kijelentette „Mint-hogy nekünk most ez idő szerint a mezővárosban nincs se jószágigazgatónk (praefectus), se kapitányunk”, ezért megparancsolta, hogy ezután – amíg ilyen tisztjei nem lesznek Debrecenben - a nem nemes mezővárosaik perbehívására is kötelesek lesznek a bíró és esküdtek előtt megjelenni és azok ítéletét tudomásul venni. A mezőváros bírósága az ilyen perekben is hozzon ítéletet. Ha azonban a nemesek nem

²⁰ Magisztrátusi jegyzőkönyvek. 1550. jún. 27. 226/10. reg. – Nevével még találkozunk az 1552. évi jegyzőkönyvben, de utána már nem. 409/9. reg.

²¹ Gyulafehérvár 1561. jún. 9. IV. A. 1021/b. Muo. 19. – Kettőbe hajtott papír, töredezett viaszpecsét. Hátlapján XVI. századi írással „Eleo ne ad, hanem ha szuksegh”. – Közölve HBML. Évkönyve (XVIII) 1991. 11-13. – 1557-1563. között a jegyzőkönyvek hiányosak. Duskás Ferencet első ízben 1567. február 4-én említik a jegyzőkönyvek. 1514. 162/4 reg.

elégedettek ezzel az ítélettel, az ő személyes jelenléti bíróságához, a kúriához felbuzdulhatnak. A bíró és esküdtek az idézésükre meg nem jelenő nemest a szokott bírsággal sújthatják.²²

Közel másfél évtized múlva Báthori István már lengyel királyként rendezi mind az uradalom, mind a nemesek és a magisztrátus közti bírói illetékességet. Akkor már jó ideje az egyetlen adományos nemes telek tulajdonosai, a Kardos utódok és a mezőváros között a bormérés felett kitört vita elmérgesedése rontotta meg a városban lakó nemesek és magisztrátus közötti viszonyt.

A vita eldöntése végett 1582-ben a király előtt a magisztrátus képviselőiben megjelentek Duskás István, Szabó Boldizsár és Turi György. Kérték, hogy erősítse meg testvére Báthori Kristóf erdélyi vajda által korábban kiadott oklevelet, hogy senki, „ezután az uradalom tisztei a mezővárosban, Debrecenben, bármiféle joghatóságot ne gyakoroljon, vagy a városon kívül a határban, sem a barompásztorokat ne körözze, azokat bármiféle módon háborgassa, zaklassa, vagy nekik kárt tegyen”. Mindenképpen azt kívánja, nehogy a „minden féle és minden felől ellenség fenyegetésének kitett város végső és végleges pusztulásra jusson”

Ezért fejedelmi kegyességéből adományozza azt a kiváltságot – ami korábban az uradalom joga volt – hogy „a határán (in territorio) a mezőváros lakói és polgárai (cives) mindenféle gonosztevőt, mint gyújtogatót tolvajt, paráználkodót, útonállót, gyilkost, rablót, hamispénzverőt elfoghatják. A tettenérteket senki se vegye ki a kezükből, „azokra, ha elfogták, szükség esetén kínvallatás után a törvény és szokás szerint ítéletet hozhatnak.”

„Azt akarjuk, hogy a nemesek is – ha előzőleg ilyen bűnök elkövetése reájuk bizonyítva volt, ugyan e törvény alá essenek.” „Más esetekben, a gonosztettben tetten ért nemesek ellenében a mezőváros nem határozhat, hacsak nem annak a vármegyének fő- és alispánja tudtával, akinek a joghatósága alá tartoznak”.

A továbbiakban intézkedik a bormérésről, amelyet a lakosok csak a város hasznára gyakorolhatnak. Megerősíti az öröklési mód régi gyakorlatát, „hogy erről levélük legyen”. Eszerint a magvaszakadt férj ősi vagyonából egy negyed rész, a közösen szerzett vagyonból pedig fél rész illeti a feleséget. Ugyanez vonatkozik a feleségről maradt örökségre. A középkor óta fennálló szokást eltörli, ezután a heti piacokat nem az utcákon és közökben (in plateis et vicis) hanem a város közepén, a piacon (in theatro) kell tartani.²³

Még egy fél év sem telt bele, újabb panasszal ment a magisztrátus Báthori István elé. A nemesek „nemességükre és adómentességük ürügyén a közös terhek viselése alól kivonják magukat, azt viselni teljességgel vonakodnak”. Viszont élnek a többi lakóval együtt, a város haszonvételével. Ezért megújítja János Zsigmond

²² Gyulafehérvár 1568. május 28. – IV. A. 1021/b. Muo. 23. – Kétrét hajtott papír, alján ostyapecsét. – Közölve: HBML. Évkönyve (XVIII) 1991. 20-22. p. – Az oklevélben a tisztek hiányára való utalás arra enged következtetni, hogy e tájon a Török család földesurasága is vitatott lehetett.

²³ Varsó 1582. okt. 25. Az oklevél a váradi káptalan 1582. évi átiratában maradt meg. IV. A. 1021/b. 238. sz. – Megjelent HBML. Évkönyve (XIX) 1991. 130-134. p. – A Varsóban járt követség tagjai kívül Turi György már 1574-ben szenátor, 1586-ban nemesnek mondták. 1574. 451/1, 1586. 3, 6/1. reg. – bizonyosan rokonságban állott a Duskás családdal 1586. 70/10 reg. – Duskás Istvánról tudjuk, hogy 1586-ban alsójárású szenátor, 1586; 3 reg. (sajnos az 1582. évi jegyzőkönyvek hiányoznak) – Szabó Boldizsár apja 1572-ben debreceni, ő maga kállói lakos, 1574-ben szenátor, 1575-ben esküdt. 1572. 289/4; 1574. 451/1; 1575. 545/1; 546/1; reg.

idevonatközö parancsát. „A mezővárosbeliek panaszára, a mezőváros bevett szokás-jog szerint, a bíró idézésének engedelmeskedni, előtte és az esküdtek előtt megfelelni, a bíróságuk elé állni, ítéletét a közös határozatuk alapján megszabott fizetéseket kötelesek elfogadni.” „A polgári perekben azonban csak a város területén lévő javaik miatt keletkezettek kötelesek elfogadni, azon kívül támadtakban a nemesi fórumokat ismerjék el.”²⁴

A mezővárosban lakó nemesek vonakodása a közös terhek vállalásától és a magisztrátus felettük való bíraskodási jogának elismerésétől azonban továbbra is megmaradt. Báthori Zsigmond fejedelem 1584-ben, parancsban figyelmeztette őket, hogy a polgárokkal folytatott perekben a fellebbezést nem vihetik Bihar vármegye nemesi törvényszéke elé. „Ezután is ebben a dologban, mint minden másban, a mezővárosi lakosokkal egyenlők legyenek, bírójuk, esküdteik előtt idézésükre, bizonyágtételre tartoztok megjelenni”. Azonban éppen Báthori Zsigmond alatt, az állami hovatarozás akkori bizonytalansága miatt, nemcsak a legfelsőbb fellebbezési fórum vált bizonytalanná, de a viták is kiújultak. Ezt az oklevelet – a többivel együtt 1601-ben I. Rudolf megerősítette. Mivel Debrecenben lakó, ott házat és polgári örökségeket bíró nemesek a többi városlakóval együtt élvezik a mezővárosi haszonvételeket, annyi év óta adóznak a polgárok között, most a magyarországi főurak és kapitányok támogatásában bízva, címeres levelükre hivatkozva, hivatalt nem vállalnak, nem akarnak a szenátorok rendjébe beállni. Azt kívánják, hogy ott is valóságos nemeseknek tartassanak. A polgárok kéréseinek engedve, ezért megparancsolja, hogy nemeségük ellenére a többi városlakóval együtt hivatalt és a város terheit is vállalni kötelesek, „Debrecen mezővároson kívül nemesi előjogaik épségben maradván”.²⁵

A mezővárosban házzal bíró nemesek adózási majd hivatalviselő kötelezettsége, a bírói illetékesség elismerése miatt félévszázadon át tartó vitában egy mellékszálon bekapcsolódott a két nemesi kúria megszerzése miatt közel egy félévszázadon át (1563-1590) folytatott, fejedelmi ítélőszéket és királyi országbíróságot egyaránt megjáró pereskedés. Lényegében véve az évszázad végére, mindkettőt megvette a város, az uradalmi kúria utolsó darabját 1609-ben.

Az uradalmi központ, a Debreceni család kúriája, az uradalom kialakulása táján, tehát még a XIII. század végén keletkezett, a mai Csapó utca északi oldalán, a Vár utcától felfelé volt. A másikat Mátyás király adományozta 1484-ben Tar Ispán Albertnek, tiszttartójának és annak két testvérének, Kardos Imrének és Mihálynak, valamint utódainak. Az adománylevéllel mind őket, mind leszármazottakat kivette a mezőváros bírása és esküdtei, sőt még officialisai, várnagyai, sőt míg az összes tisztei joghatósága alól. A felettük való bíraskodás jogát egyedül magának tartotta fenn. Viszont meghagyta a mezővárosnak, hogy annak minden haszonvételében, földjei-

²⁴ Krakkó 1583. január 8. Eredetén átírva I. Rudolf 1600. március 17-én kelt oklevelében. IV. A. 1021/a. Muo. 68. – Kiadva. HBML. Évkönyve (XIX) 1992. 136-137. p.

²⁵ Báthori Zsigmond oklevele. Gyulafehérvár, 1584. március 22. – Duplán hajtott papír, alján piros ostyapecsét, hátlapján XVI. századi írással „hogy a debreceni nemesek tanúságtételben esküt és vallomást tenni tartoznak”. Közé téve: HBML. Évkönyv (XIX) 1992. 139-140. p. – I. Rudolf parancslevele. Prága, 1601. március 10. Duplán hajtott papír; befűzött piros függő pecsét. IV. A. 1021/a. Muo. 68. – Közzétéve: HBML. Évkönyve (XXI) 1994. 27-32. p. – A parancs levélben külön kiemelve, hogy Báthori István, országbíró és Basta György felső magyarországi főkapitány a nemeseket ne támogassa.

ben, erdeiben, halászó vizeiben a többi polgárral együtt részesítsék. A bíró és esküdtek rajtuk a bírságokat nem hajthatják be, sem adót, sem taxát nem fizetnek.²⁶

Kardos Klára, az adományosok egyikének, Mihálynak unokája volt, két fiútestvérével, Józsaival és Illéssel együtt bírták a kúriát, 1563-ban azonban már Józsa özvegye, Lónyay Erzsébet és Klára leánya – deák Bihari Mihály özvegye – és annak két gyermeke, Miklós és Erzsébet élt. Ez évben János Zsigmond megerősítette őket korábbi kiváltságaikban „minden nekik engedett haszonvétellel együtt.”²⁷

Körülbelül ez az oklevél és a benne biztosított jog lett a későbbi viták eredete. Ugyanis mind a két özvegy élt a mezővárosban lakó nemeseket megillető szabad bormérés jogával, ami bizonyos mértékben kárára volt a mezővárosnak. 1582-ben Kardos Klára kötelezettséget vállalt arra „hogy én az borarulásban míg élek, egyes akarok ő kegyelmekkel lenni, hogy fennebb én sem árultatom, mint szintén a városnál árulják. De Kardosné felől nem felelhetek.”²⁸

De nemcsak ők ketten, hanem a harmadik birtokostárs, Kardos Miklós is méretett bort a saját kúriáján. Legalábbis ez derül ki a bíró és esküdteknek Báthori István király előtt Krakkóban tett panaszából. Nemcsak, hogy bort méret a város szabadsága ellen, hanem „gonosztevő embereket is fogad be a házba és azokat nem engedi a bíró elé állítani”²⁹

A vita elfajult, mert két hét múlva, január 20-án Szabó Miklós bíró, az egész szenátus testületileg ráment nemcsak Kardos Klára, hanem Kardos Józsa özvegye kúriája is. A borivókat összefogdoszták. A magisztrátust támogatták a másik nemesi kúria, a kastély birtokosai, Drugeth István, enyingi Török István és testvére Fruzsina is. A korcsma cégéretét horoggal levonták és a korcsmában 12 ezer forint kárt tettek.³⁰

Arra nincs adatunk, hogy a város fizetett volna a magyar királyi bíróság ítéletére, de aligha hagyott fel a zaklatással, mert másfél évtized alatt sikerült megszerelni a Kardos féle kúriát, részben az erdélyi fejedelem támogatásával, részben pénzen és békés egyességgel.³¹ A városnak ettől fogva két bormérése volt. Az egyik a

²⁶ Az uradalmi kúriára Módy György Id. mű 1992. – (Vö. 14. jegyzet) – Mátyás adománylevele. Buda 1484. márc. 8. Az oklevelet 1527-ben I. János, Kardos Imre özvegye Klára lánya, fia, Józsa és Illés fia kérésére átírta és megerősítette. Esztergom 1527. márc. 4. Pergamen, befűzött függő pecséttel. A pecsét letört. IV. A. 1021/b. 2. Közölve: HBML. Évkönyve. (XVIII) 1991. 8-11. p. Az oklevél hátán XVI. századi írással. „Az Kardos házról való Mathiass Kyrál privilegyumlevele Janos kyrál confirmallia”. A kúria a mai Piac-Simonffy utcák, a Halköz és Széchenyi utca által határolt területen állott. Rangosabb kúria lehetett. 1528. telén János király itteni tartózkodása idején oda szállott. Ha hinni lehet Szerémi György pletykájának, Klára asszony a király szeretője is volt. Szerémi György Emlékiratai. Pest, 1857. 206. p.

²⁷ Gyulafehérvár, 1563. szept. 27. IV. A. 1021/b. Muo. 20. – A fejedelem átírta és megerősítette Mátyás és I. János okleveleit. Pergamen, ráfüggesztett cipőpecsét. Közölve: HBML. Évkönyve (XVIII) 1991. 18-20 p.

²⁸ Debrecen, 1582. febr. 13. Papír, missilis formán hajtva, két gyűrűs pecséttel. A levélben említett Kardosné Józsa özvegye, Lónyay Erzsébet. – Közölve: HBML. Évkönyve (XIX) 1992. 126-127. p.

²⁹ Krakkó, 1583. jan. 7. IV. A. 1021/b. Muo. 37. Papír, ostyapecsét, kívül egykorú írás „István Lengyelország királya, Erdély fejedelme levele a bormérésről”. – Más kéztől „Kardosnének zol, hogj latrokat be ne fogaggyon hazaba” – Közölve: HBML. Évkönyve (XIX) 1992. 134-135. p.

³⁰ Lelesz, 1584. jan. 20. IV. A: 1021/a. 103 sz. – Káptalani hiteles másolat. Papír, viaszpecsét. – A per az országbíró elé került és az a várost hatalmaskodásban elmarasztalta, 1400 ft. váltságot és 12000 ft. kártérítést ítél a felperesnek.

³¹ A vonatkozó iratok 1584. jan. 5. u. ott. 106. sz.; 1585. jan. 11. IV. A. 1021/b. Muo. 95, 1585. aug. 21. u.o. 94.; 1587. ápr. 8. U. ott. 100 sz.; 1587. máj. 4. U. ott 101 sz.; 1587. szept. 29. U. ott. 98 sz.; 1587. okt. 31. – IV. A. 1021/c. 48-sz. – 1590. júl. 9. IV. A. 1021/b. 118. sz. – Lónyay Erzsébet részéért a város

Kardos házi (városházi), a másik az egyes utcákban, ahol az évente választott borbírák felügyelete alatt a város hasznára mérték az italokat.

A másik nemesi kúriának sorsára – amely addig míg a földesuraknak tisztartói voltak Debrecenben – egyben uradalmi központ volt, jóval kevesebb adatunk van. Az bizonyos, hogy 1565 után már nem épült fel újból, pusztahelyként és szőlővel beültetve valami részét 1590-ben Csáky Mihály és Duskás Ferenc rokonsága bírta, 1592-ben Báthori Zsigmond minden rajta levő királyi joggal együtt Debrecennek adományozta.³²

A mezőváros magisztrátusa és a városban lakó nemesek között a Kardos kúria megszerzésével nemcsak a bírónak és esküdteknek nemesek feletti bírói joghatósága, a polgárokkal egyenlő teherviselése dőlt el, hanem Báthori Zsigmond adománylevele szerint nemeseket megillető jogokat is nyertek.

Tanulmányunknak ebben az első részében szeretnénk volna megmutatni, hogy a város történetének első monográfusa, Szűcs István után többé-kevésbé elfogadott, – sőt egyes várostörténeti műben ki is emelten tárgyalt – viszony a mezőváros magisztrátusa és a beköltözött nemesek között a XVI. század második felében nem volt mentes súrlódásoktól, sőt éles vitáktól sem. Még Zoltai Lajos sem elemezte a magisztrátus és a nemesek beköltözését, akik szerinte könnyen beolvadtak a mezővárosi polgárok közösségébe. Herpay Gábor a két világháború között eléggé általános nézetet hangoztatva, a városba beköltözött nemeseknek tulajdonította az autonómia tágítását. Szendrey István inkább osztályküzdelmet látott a viszályok mögött és azt írja, hogy a beköltözést cenzushoz kötötte. Cenzus meglétére nem hoz bizonyítékot a vita mindig a rendi jogállás körül forgott. A magisztrátusi jegyzőkönyvekből annyi bizonyosan megállapítható, hogy kétségtelen nemesnek legfeljebb hat családot lehet a XVI. század második felében tekinteni. Ezeknek több-kevesebb szerepe volt a város vezetésében, bírák, szenátorok, esküdtek voltak köztük. Rác István, az összes alföldi mezőváros e korszakbeli történetének kutatójától tudjuk, hogy a nemesek és mezővárosi polgárok együttélésének nagy szélsőségek között mozgó változatos formái alakultak ki.³³

VI.

Debrecen az első kiváltság levele (1361) felruházta a bíró választás szabadságával, lakóit az oklevél két névvel is illette. Azt nem tudjuk, hogy az oklevélben használt civis (polgár) és hospes (vendég) társadalmilag és jogilag már akkor valami különbséget takar-e. Az azonban bizonyos, hogy a szóhasználat a későbbi oklevelekben is előfordul. Zsigmond 1405-i oklevelében cohospites (vendégtársak) és incolae (lakosok) elnevezéssel találkozunk. Mátyás 1458. évi, Szilágyi Erzsébet 1462-ben, és 1473-ban kelt oklevele szerint a kiváltságot cives et tota communitas (polgárok és az egész közösség) kapja. Egy harmadikban cives et universitas oppidi (a mezőváros

1500 forintot fizetett. Az iratok közölve HBML. Évkönyve (XIX) 1992. 140-142, (XX) 1993. 6-8, 16-18, 19-21, (XXI) 1994. 8-12, 22-24 p.

³² Vö. 14. jegyzet és Módy György 1992. Id. mű. 55-56. p.

³³ Szűcs István 1872. Id. mű. 212-213, 215. p. – Zoltai Lajos Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564-1840 között. Db. 1902. – Herpay Gábor Nemes családok Debrecenben. Db. 1925. – Szendrey István szerk. Városlakó nemesek az Alföldön. 1541-1848. Bp. 1988.

polgárai és közönsége) van megnevezve. De akármi legyen is a címzés a XIV. és XV. században mindig a bíró (judex) és esküdtek (jurati) az a testület, amely képviseli az oppidumot. Abból a néhány, szórványos adatból, amely közel kétszáz esztendőről reánk maradt, a bíró és esküdttársai, egyedüli igazgatási és igazságszolgáltatási szervezetnek tekinthetők. Ezekből ismerjük – hiányosan – e korabeli bírák, néhány esküdt nevét. A bírák névsora 1547 után – a hiányzó jegyzőkönyvek évei kivételével – hiánytalan, az esküdtek csak 1586. után.³⁴

Arra nincs közvetlen adatunk, hogy a bíró és esküdtek mellett a korai korszakban már állott volna a bővebb létszámú testület, a szenátus, de az bizonyos, hogy az 1552-ben kelt rendtartás előtt már jóval korábban megvolt.³⁵

A régibb várostörténeti monográfiák erre a kérdésre nem adnak választ. A hazai igazgatástörténet kutatója Ember Győző részletes monográfiája is, – bár éppen e kornak központi, megyei városi és községi igazgatás-történetével foglalkozik, – inkább a bővebben folydogáló XVII. századi adatokra támaszkodik.³⁶

Amint már fentebb volt szó róla, 1586-ig a jegyzőkönyvek is hiányosan maradtak fenn, és a megmaradtakból is csak a minden évben újraválasztott bírók neve van feljegyezve. A határozatokban van ugyan hivatkozás az esküdtekre is, de névsora azoknak is hiányos, az alkalmoszerű említésük miatt.³⁷

Az is csak egyetlen adat, – sem előbb, sem később nem találunk utalást rá a jegyzőkönyvekben –, a bíró és esküdtek megválasztása a szenátus előtt, vagy általa történt. Arra is kevés adatunk van, hogy a bíró az esküdtek és a szenátus együttesen hoztak határozatot, valamennyi az egész várost érintő ügyben.³⁸

A szenátorok teljes névsorát 1571-1575 között hat, 1586-1599 tizenegy évből ismerjük. Az első korszakban száztizen viselték a szenátorságot és közülük huszonnégyet esküdtek is megválasztottak. Huszonhatan mind az öt évben egymásután megmaradtak szenátornak, ami arra utal, hogy egy-egy választás élethossziglan szólt, az újraválasztás az időközben elhaltak helyének betöltését jelentette. Az esküdti tisztség csak egy évre szólt, de néhányukat két, – sőt három ízben, egy-háromévi időközzel újra megválasztották e tisztre.³⁹

Azt nem lehet a jegyzőkönyvekből megállapítani, hogy a tanács rendszeresen ülésezett volna, de az 1553 évi határozat szerint hét, névszerint megnevezett sze-

³⁴ A hivatkozott oklevelek közölve. A hatszáz éves Debrecen. Db. 1961. 29, 30, 33 p.

³⁵ V. ö. 10. jegyzet

³⁶ Ember Győző Az újkori magyar közigazgatás története. Bp. 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványa IX, Hatóság és hivatal történet.) 550-552, 554-555, 558-559, 560-565.

³⁷ A teljes testület (bíró, esküdtek, szenátorok) együttes határozatának első említése Magisztrátusi jegyzőkönyvek 1552. dec. 31. 427/4 reg. – A három testület közös határozattal tiltják meg, hogy a zálogbirtokként szerzett Csere erdőben a nyár, kőris, kőrté, szilva és juharfákat senki se vágja ki.

³⁸ Magisztrátusi jegyzőkönyvek 1571. jan. 1. 110/1. reg. – Az együttes határozatok 1554: 520/50, 1555: 607-609, 1557:703/31, 1564: 1/1, 1566: 111/1, 130/8 reg. Egy ízben szó van a szenátushoz való fellebbezésről 1548: 85, egyszer pedig, a szenátori rendből való kivételéről 1553: 460/8 reg.

³⁹ A szenátori névsorok a jelzett évek jegyzőkönyvei elején, ugyanott a különböző tisztségekre megválasztottak névsora. Az 1595. évi tisztújítás előtt be van írva a szenátorok esküformája. „Isten rendeléséből debreceni tanácsságra az város választott”, a szenátor kötelessége a város szabadságának védelme, ezért minden ez ellen való dolgot „az bírónak hírül adni kötelessége”. Mag. jkv. 1595: 107/1. reg. Az esküforma ellenére nyitva marad a kérdés, hogy miként és kik által történt a szenátus teljes létszámra való kiegészítése.

mélynek jelen kellett volna lenni a május 23-i ülésen, „az elmúlt évek szenátorai és esküdtei számadása végett, 50 forint büntetés terhe alatt.”⁴⁰

Az bizonyos, hogy pénzt, város jövedelmeit kezelők közülük kerültek ki. Egyik borbíró mindig szenátor volt, a bormérés pedig, a város bevételeinek a legtöbb forrása volt. A város képviselőjében mindig közülük küldöttek követségben kettőt-kettőt. Engedetlenség esetén 1596-ban, a kiküldöttet tömlöcbe vetették, és amíg a helyette eljáró háza nem tért, ott is tartották. A bíró és a tanács elleni rágalmozási perekben tanúvallomása egyedül is érvényes volt.⁴¹

A bíró a magisztrátusnak évente újonnan választott tisztségviselője. 1575-ig a bíróválasztás napja, Szent György volt (ápr. 24). Mivel az 1576-85 közötti évek jegyzőkönyvei nincsenek meg, nem tudjuk mikor és mi okból tértek át az újévnapi választásra. A bírák közül hatról tudjuk, hogy több ízben is megválasztották. Duskás Ferenc négy évben, (1567, 1570, 1571, 1572.) volt bíró. Négyen (János deák, Mátyás, Szabó Dávid, Nagygál István és Mészáros Benedek három-három, Kalmár István és Duskás Ferenc két-két évig viselte e tiszteletet.

Az esküdtek mindig a szenátorok közül kerültek ki, felső és alsójárásból, minden évben hárman-hárman újra választva. Az 1568-1595 között megválasztottak fele kettő- négy évben volt, – bár nem egymást követő évben – esküdtek.

A bírók mindig szenátorok voltak, tisztük letétele után azonban esküdséget sohasem viseltek, viszont a szenátori névsorban elfoglalt helyük nem jelentett rangsorolást, a bíróvá választásnál sem. Néha a szenátorok közül valakit helyettes bírónak is említenek, de ez csak alkalmilag fordul elő, aligha lehetett állandó tisztség. A bírók fizetésére két alkalommal találunk említést. Az 1586-ban az ispotály fenntartása kapcsán, – szinte mellékesen – határozta a szenátus, „ha mi marhák találunk penig gyilkosoknak, paráznáknak és egyéb gonosztevőknek, fele a bírót illeti”. 1592-ben a szenátorok döntése szerint a mezőváros által zálogba vett Tárkányi-birtok (Szepes falu egy része) jövedelmét, adóját, jobbágysági szolgáltatását kapták. A szántóföldek, rétek jövedelme a városé volt. Igazi jövedelmük a bírságpénzek őket illető hányada volt.⁴²

⁴⁰ 1553. ápr. 24. 453/1 reg. „szenátorok meghozott végzése, hogy május 23-ra az elmúlt évek szenátorai és esküdtei számadás végett legyenek Bakóczy István, Nagy István, Sárkány Péter, Juhos Antal, Tasi Demeter, Kozma Ferenc, Deák Gergely, Tulogdi János, Valkay Jakab mint meghallgatók jelen 50 forint büntetés alatt”. A nevezettek körül Bakóczy István 1550/51-ben bíró volt, 1553-ban, a kitűzött napon elszámolt bírósága idejéről. A város adós maradt neki 172 forint 53 dénárral, 459/5 reg. – Kozma Ferenc már 1551-ben már számadásra volt kötelezve. 281/1. reg. – Nagy István 1553-ban esküdött 506/4 reg. - Tasi Demeter ugyanazon évben ispotálymester volt. 453/6 reg.

⁴¹ Követség és útiköltség 1553: 453/1,2, 1566: 130/8, 1570/48/6, 1571: 114/1. – engedetlenség szenátor büntetése 1596: 215/4 reg., - tanúskodás értéke 1566: 111/2,3 reg., - szenátorságtól való elmozdítás 1553. 468 reg.

⁴² Duskás Ferenc néven két bírót tart számon a jegyzőkönyv. De a második 1596-ban és 1598-ban volt e tisztség viselője. Az első ugyanis már 1566-ban említik először 151/4 reg., már akkor vagyonos kalmár ember. 1567-ben, első bírósága idején kötötte meg Debrecenben az egyezséget az akkor még lakott (a 15 éves háború alatt elnéptelenedett) Hegyes tanúival a közös határ mentén fekvő területek közös legelőként való használatáról (közélső föld) 181/5 reg. Számos polgártársának hitelezője, kezese, adósa, 1568-ban akkor tekintélyes összeg, 1300 forint miatt felperes (193/1 reg.). 1571-ben „valaki királyságbeli hatalmaskodó parancsára” ötven napig volt fogságban (138/2. reg.) Háza a mai Piac utca nyugati során állott, a város alsójárárában, azok szenátorai között van a neve, 1589-ben már nem élt, az özvegyét említik. Nem ismerjük, milyen rokonságban állott a másik Duskás Ferencsel. Az tudjuk, hogy István az ő fia volt. V.ö még Mag. jkvek 1572: 5 p.

A szenátorok fizetéséről nincs említés, kiküldetésük esetén az általuk megállapított költségtérítésben részesültek. A bíró és esküdtek a hét több napján ülészetek, de ebben rendszerességet megállapítani nem lehet, a bejegyzések gyakran vasárnapal vannak keltezve. Rendszeresnek a hét négy napja tekinthető (hétfő, kedd, csütörtök, szombat).

A bíró és az esküdtek a peres felek között első fokon ítéleztek. Egyes adatok szerint a szenátus már fellebbezési fórum volt. A szenátust a fellebbező fél hívatta össze.⁴³

A mezőváros és a beköltözött nemesek vitája abból is fakadhatott, hogy a nemesek maguk között bírót is választottak, s az az egymással folytatott pereikben ítéletet hozhatott. Szekeres István és Tasi István 1571-ben, a köztük folyó pert a mezőváros bírása és esküdtei előtt kezdték. A döntést az alperes elfogadta, kijelentette, „kész a törvénynek engedni”, nem fellebbez „a nemes urak székére”.⁴⁴

A mezővárosnak a földesúrtól, a királyi Magyarországtól, és az erdélyi fejedelemségtől függő közjogi állapotára jellemző, hogy a bíró és esküdtek, másodfokon a szenátus által hozott döntést, egy időben az úriszékre, a királyi kúriához és fejedelmi székre is fellebbezték.

Az előzőekben vázoltuk a mezővárosnak a földesúri hatalom alól való fokozatos kiszabadulásának és a felette való közjogi fennhatóság megerősödésének menetét. Mindkettőt a fellebbezések iránya mutatja. Az úriszékre való fellebbezés 1556-ig igen gyakori eset. Ebben az évben maga Török Ferenc gyakorolja a jogot, de ezután már csak alkalmilag kerül egy-egy per az úriszék elé.

A királyi kúriához nagyobb számban 1575-ig fellebbeztek, de ezzel egyidejűleg nőtt a fejedelmi szék elé vitt perek száma. Végül 1570-ben a szenátus döntése szerint a fellebbezési fórum II. János ítélőszéke, „ahová a debreceni bíró és esküdtek ítéleteit szokták megfellebbezni”.⁴⁵

Báthori István 1582-ben kiadott a mezőváros bírása és esküdtei ítélezési – nemesekre is kiterjedő – joghatóságát adományozó levele után, első fokon nemcsak a polgári, hanem a büntetőperekben is teljes lett a tanács és a szenátus bírói jogköre. Ennek ellenére büntetőper nagyon kevés található a jegyzőkönyvekben. A 80-as években már néhány halálos ítéletről is esik szó, de végrehajtásukról nem olvashatunk. Annál többet a fejválságról, vagy kezesség melletti megkegyelmezésről.

A mezőváros társadalmában a céhekhez tartozó mesteremberek külön jogállással rendelkeztek. A céh rendtartások szerint a céhmestereknek bizonyos meghatá-

A bírók fizetése 1586/3 reg., 1592/5 reg. – A Tárkányi birtok Zoltai Lajos. Id. mű 1935. 107 p. – A zálogbirtok jövedelme egy része az Ispotályt illette. Herpay Gábor A debreceni református ispotály története. (1529-1929.) Db. 1929.

⁴³ Mészáros Miklós az előttünk folyó perét a szenátushoz fellebbezte. Köteles összehívni a szenátust a következő csütörtökre Mag. jkvek. 1567: 182/5 reg - Hasonló ügyekre 1564: 34/6; 1566: 136/1, 148/10, 157/6 reg. – „A peres felek a debreceni közönség házánál a szenátus intésére megegyeztek” 1568. 193/1 reg.

⁴⁴ 1571. Mag. jkvek. 124/2 reg. – Nemesi törvényszék U. ott. 1573. 363/2; 1575. 399/2 reg. – besenyei Szabó Péter özvegye, a debreceni nemesek bírájának anyja. 1574. 369/2 reg.

⁴⁵ Úriszéki bíraskodásra Mag. jkvek. 1556: 647, 650, 664, 665 reg. Ezekben az esetekben maga Török Ferenc volt bíró. – Fellebbezés a királyi kúriához 1571-ben tizenegy esetben, a fejedelemhez tizenkét esetben történt. – Fejedelem ítélőszéke 1575: 518/1, 588/1 reg.

rozott körben bíraskodási joguk is volt. Az általuk hozott döntéshez a fellebbviteli fórum gyakorlat szerint a szenátus volt.⁴⁶

VII.

Sajátos jellegzetessége a jegyzőkönyveknek, hogy a mezővárosi közösségi igazgatóságról nagyon kevés adatot tartalmaznak, amint fentebb jeleztük, két ízben (1558-1563, és 1577-1585 között) hiányzanak a jegyzőkönyvek, a szenátor, esküdtek, választott tisztségviselők névsora csak 1586 után hiánytalan. Az 1576. évi (csonka) jegyzőkönyvben folytatólag bejegyzett 1586. január elsejei tisztújítás előtt hosszú fohászkodás sem utal gyakorlati teendőkre. Még egy-egy jegyzőkönyvet vezető hites nótáriusok nevét is hiányosan ismerjük, azt is csak onnan, hogy alkalomadtán bejegyezte a hivatali állását. Így 1547-ben és 1548-ban, Deák (Literatus) Gergely, vagy 1550-ben egy ízben Pongrác Fülöp. Az elődjét, mint néhait említik. Viszont már 1552-1556-ban Deák (Literatus) Márton a jegyző, 1564-1570. között Deák (Literatus) Sebestyént, a nótáriust, a „város szolgájának” mondották, mint ilyen nem volt kötelező számára a város kapui őrzése. 1570 Szent György napján „Torkos János, a mezőváros jegyzője” írta be a megválasztott szenátorok, esküdtek és tisztségviselők nevét. Viselte a tiszteletet 1574-ig. Ez évben két ízben hosszabb ideig volt távol, ez idő alatt a bejegyzéseket Deák (Literatus) Sebestyén tette, 1574-ben földje volt Elepen. Leghosszabb ideig, 1588-1594 között Deák (Literatus) János vitte ezt a hivatalt. Kilencévi hűséges szolgálata fejében a plébánia ház (ma Fűvészkert utca vasrácsos ablakába líciumfa fa őrzi a helyét), mellett a város egy telket adományozott neki, azzal, hogy amíg örökösei élnek, az övéké marad, de magvaszakdtával a telek a rajta lévővel együtt visszaszáll a városra. Az ő idejéből maradt fenn a jegyző esküformája is.⁴⁷

A város évente újraválasztott tisztségviselőire 1586. előtt csak alkalmoszerű adatokra akadunk a jegyzőkönyvekben. Ebben az évben – s utána minden tisztújításkor – név szerint fel vannak sorolva a borbírák. Ezeket mindig a szenátorok közül választották alsó- és felsőjárás szerint, kettőt a városházi, kettőt az utcabeli borkorcsmák jövedelme elszámolására. Ugyancsak mindig szenátor volt a két ispotálymester, az 1529-ben alapított nosocomium, nevezett szegényház lakói ügyei intézésére választott „koldusbíró” is említik egyszer.

A két vásárbíró, a serbíró, a „látónak” nevezett tisztségviselőt a „város közönségéből” választották. A szenátorok közül esett a választás a „conservátor”-nak nevezett két tisztségviselőkre. Ezek feladatára nincsen utalás, egyszer „örzőnek”

⁴⁶ Mag. jkvek. 1565. 80/3 reg. „a csizmadia mesterek között a főbíró úr, az esküdtek és a szenátorok ügy határoztak”, hogy a piaci és vásári áruló helyekre sorsot húzzanak. U. ott 80/8 reg. – 1570. 9/3 reg.

⁴⁷ Deák Gergely 1547: 41, 1548: 16 és 299, 1550: 208/9. – Pongrác Fülöp 1550: 368/2. – Deák Márton 1552: 435/4, 1553: 479/2, 480/1, 1556: 637/7, 638/8, 684/1. – Deák Sebestyén 1564: 18/5, 1567: 174/7 reg. – Torkos János 1570: 43/1 reg., 1571: dec. 21-29 között távollétében helyettese vezeti a jegyzőkönyvet 215/1-218/3 reg., – Török Mihály tipográfus könyveire Somogyi Máté prédikátorral egyezséget köt. 1571: 99/2 reg. – Deák Sebestyén volt a helyettese 1571: 166/1-178/1 reg. – Deák János 1588: 157/3, 1594: 10/1 reg. – A jegyző esküformája U. ott 1594: 7/4 reg. Az esküforma szerint „az város privilégionja ellen nem cselekszik” „A perlekedőknek írásban igazságot szolgáltat”. – Koldusbíró 1573: 360/1 reg. – Az 1589-i és 1591-i jegyzőkönyvben csak a szenátorok és esküdtek nevei vannak beírva.

mondják őket. Lehetek pénztárosok is, de az igen gondos kezelést kívánó kiváltság levelek őrzői is. Nem tudjuk az okát, 1598 után csak az egyik borbíró volt szenátor.⁴⁸

A jegyzőkönyvek csak az egész várost érintő ügyekben hozott határozatokat őrizték meg, alsófokú igazgatási ügyekkel nem foglalkoztak. A század utolsó évtizedében a város már árokkal körül volt kerítve, az árkon kapuk voltak. Az árkon (gyepű) építése karban tartása, a kapuk őrzése az egyes utcák feladata volt. Az tudjuk, hogy a kerített városnak számos utcája volt, ezek nevét az 1599. évi összeírás meg is őrizte. A tisztújítási bejegyzések arról tanúskodnak, hogy az utcák, közök (sikátorok) két nagyobb kerületbe voltak besorolva, felső- és alsójárásba. De arra adataink csak a következő századból vannak, hogy a két járás határa – kelet- nyugati irányban – hol húzódott, és a két járásban mely utcák tartoztak. A jegyzőkönyvekből e korszakban csak kilenc utca nevét ismerhetjük meg. Elöljárójukat előbb utcabírónak, később kapitánynak említik, alájuk rendelt tisztségviselőket pedig, tizedeseknek. Az utcák önálló gazdasági egységek is voltak, saját szükségükre pénzt szedtek (utcaszer) felügyeltek, hogy a tűzoltáshoz a hordók mindig tele legyenek vízzel. Az utcaszer minden telek után egyformán volt kivetve, de a szenátorok nem emeltek kifogást az ellen, ha a Piac utca 6-8 jobb módú telektulajdonosát egyenlő mértékben a többi lakosnál magasabb kivetéssel terheli.

Az utcaszer fizetése alól mentes volt az olyan telektulajdonos, aki a város számára valami munkát végzett. Az ellen sem emelt kifogást, ha volt szenátort utca-kapitánynak választottak, ha az vállalta. Bár megjegyezték, a megválasztottnak „szabad legyen nagyobb tisztségről kisebbre menni”

A kapuőrzés minden felnőtt utcalakó kötelessége volt. Akinek vele lakó felnőtt gyermeke volt, küldhette maga helyett a szolgálatra. A szenátorok és a jegyzők ez alól fel voltak mentve, de felnőtt, fegyverviselésre képes gyermekeik nem mentesültek e teher alól. Néhány utca kapitány nevét, pereset kapcsán a jegyzőkönyvek is megőrizték.

Az utcák még a város választott vezetőivel szemben is bírtak valamelyes önállósággal. Kalmár István az évi bíró 1556-ban „Boldogfalva utcában (in vico), közföldön Erdélyi Elek háza előtt” szárazmalmot épített, azon a helyen „amelyet Elek a többi utcabelivel együtt” engedett át. Két otlakó ellenezte ugyan, de tisztes férfiak közbenjárására az egész tanács előtt jóváhagyták az építést.

A XVI. század folyamán a város határa kétféle jogi állapotú területből állott. Voltak a városnak örökös birtokai, a XIII. század óta uralkodói adományokkal szerzett, korai puszták és a későbbi időben zálogba vett birtokrészek. Volt még néhány olyan birtokrésze is, amelyet előbb zálogba vett, majd megvásárolt. Ilyen volt a fentebb említett Boldogfalva is, amely közvetlenül a város belső területével érintkezett és a megvásárolt része, belső Boldogfalva, majd Boldogfalva utca néven belül került az árok vonalán és beolvadt a beépített terület déli részébe (a mai vasútállomás és felüljáró).⁴⁹

⁴⁸ Mag. jkvek. 1598: 415/1 reg, 1599: 571/2 reg. – Cseke (Cheke) János szenátor.

⁴⁹ A kilenc utca neve: Cegléd, Csetete, Hatvan, Német, Péterfia Jakab, Piac, Szent Anna asszony, Szent László, Szent Miklós utcák. – Utcaszer Mag. jkvek 1586: 22/7, 1593: 382/6 reg. - Utcaszer alóli felmentés: Korcsolyás György a lakó utcájában semmi fizetéssel nem tartozott, mert az ő kötelessége volt a Tócon átvezető gát és a város nagyobb csatornája karbantartása. – Utcakapitány, utcabíró, tizedes: Mag. jkvek 1550: 225/1, 1551: 355/1, 1552: 445/2, 448/13, 1554: 660/5, 1566: 31/7, 123/1, 1567: 137/7, 1575:

A magisztrátus teljes joggal csak az adományként szerzett örökös birtokok használatát szabályozhatta. Ezek részben közvetlenül a város körül lévő Nagyerdő, Apafája erdő, a Tóció folyó halászó vize és nyugati, termékeny Elep és Ondód puszták voltak.⁵⁰ Az erdők használatára nézve uradalommal kapcsolatban volt szó. A jegyzőkönyvek szerint ezek állapotára, épségben tartására az erdőkerülők (custos silvarum) vigyáztak, akik a város szolgái voltak.⁵¹

A határhasználat közösségi szabályzásának rendjére két évszázadon át fennálló statutumra 1571. április 25-én, a tisztújítást követően „határozta az egész és teljes szenátus, hogy a debreceni föld osztassék fel az említett Debrecen mezőváros lakosai között. Egyenlően osztassék fel azoknak, akik egy forint adót fizetnek. Akik pedig egy forint alatt fizetnek adót, kinek-kinek, ahogy a nyíl jut. A háztól sem elidegeníteni, sem eladni nem lehet, hacsak nem házzal együtt. Elzálogosítani mégis megengedődik bizonyos napra és időre”. A földosztást szeptember 8. utánra halasztották, „amíg a termést a földjéről mindenki behordhatja”.

A zálogos puszták ebben a században inkább legelők voltak, de nagyrészt legelőnek használták az örökös birtokok nagy részét is. Az itt kaszált széna volt a telelő jószágok takarmánya, a pusztákon álló állatteleltető szállások, a „mezei kertek” (hortis campertis), csak per esetén kerültek a magisztrátus hatáskörébe. A Báthori István 1582-i oklevélben említett pásztorok, a hajdúk gondozták a nagy sőretartó gazdák tulajdonában levő állatokat.⁵²

Az előzőekben, a nemesek jogállása körül kibontakozott viták során foglalkoztunk a városban való beköltözéssel, a befogadás körülményeivel. Valóban a beköltözés. – és ez nemcsak a nemesek esetében állott fenn –, időnként tömeges méretűvé válhatott. A török hatalom 1551-ben nemcsak Egert fenyegette, Temesvárt és Szegedet is ez évben foglalták el. Mindkét esetben tömegesen költöztek Debrecenbe. A szegediek átköltözésével kapcsolatban csak szórványos adataink vannak, Temesvár ostroma idején az erdélyi határszélről, Lippáról, Makóról tömegesen is jöhettek, kérték befogadásukat. „A bíróval együtt tizenkilenc szenátor úgy ítélte, hogy bárki a lippai ostrom után költözött át és Lippában nem volt bezárva, ezek mindnyájan, akár makóiak és csanádiak, legyenek és alkalmasak lesznek, azok mindnyájan kút bért (censum putei) tartoznak fizetni, akik pedig szegedi csata után költöztek ide és itt házat vettek, az itteni bíró illetékessége alá tartozzanak. Akik elhagyott házat foglaltak és azok tartozékait használják, azok adják meg a cenzust is.

564/3, 1594: 71/6, 74/2 reg. – szenátor, utca kapitány, Mag. jkv-ek. 1566: 97/7 reg. - szárazmalom: Mag. jkv. 1556: 668/6 reg., - Boldogfalva utca. Zoltai Lajos: Id. mű 1936. 107 p.

⁵⁰ A birtokszerezésekre Zoltai Lajos Debrecen határának kialakulása és birtokainak megszerzése. – (Ismeretlen rendelet Debrecen múltjából.) Db. 1936. 89-114 p. – A nagy zálogba vételek a tizenöt éves háború (1591-1606) következtében elnéptelenedett faluk határának megszerzésével a XVII. század folyamán mentek végbe.

⁵¹ Mag. jkvek 1592: 307/5, 324/1 reg., 1593: 11/6, 1594: 77/13 reg. – 1594-ben mint *communitas* állítanak egy perben prókátort. 11/6 reg.

⁵² 1572. ápr. 25. Mag. jkvek 113/15 reg. – Ezeket a földeket nevezték később „ház utáni földeknek”. Eleinte rendszertelen időközökben, később három, majd két évenként utcák és házak rendjében sorshúzás (nyíllak) szerint osztották 1852-ig, adóteher arányában kisebb-nagyobb parcellákban a város örökös pusztáin. – Módy György Földtulajdon Debrecenben a XVI-XVII. században Déri múzeum évkönyve. 1958-1959. Db. 1960. 32-43 p.

Balogh János A mezőgazdaság (Debrecen története I k.) Db. 1984. 480 s. köv. – A mezei kertekre 1573: 339/1. Balogh István Tugurium, szállás, tanya. Ethnographia 1976. 1-22, 54-62 p. – Egy örökség felosztása miatti perben 1569-ben 100 ökör és 20 ló mellett a mezei szállást is megosztják. 309/7 reg.

Ha házak gazdái hazatérnek és a helyettük fizetett census megtérítését megtagadják, azok házaikat is birtokba vehetik”.⁵³

A véglegesen vagy állandó bentlakásra beköltözöttől azonban a magisztrátus kötelező nyilatkozatot kívánt. Derzsi Ferenc a közeli Zelemérről 1556-ban „felvetett és besoroltatott ezen város polgárai közé. Kijelentette előttünk saját szavaival és nyelvével, hogy bármi, ezen a város hasznára és szükségére tartozik, akár adófizetés, vagy bármiféle szolgálat, ígérete hogy kész magára vállalni. Ameddig körünkben lesz, azokat minden kifogás nélkül megadja és a szolgálatokat teljesíti”.⁵⁴

A jegyzőkönyvekben változó számú befogadásról olvashatunk, de legtöbb esetben a formula úgy szól, hogy felvettek a „város tagjai (in membrum) közé”, vagy a beköltöző a „város közé jobbágyul beíratta magát”, valamivel bővebben „a főbíró úr előtt ajánlotta magát és beállott”, „Kerekes Antal Szoboszlóról polgártársunk lett”.⁵⁵

A felvételért bizonyosan fizetni kellett. De ha nem, akkor is bizonyos kötelezettségvállalással járt a felvétel.

1575. december 22-én kelt Dienes Ferenc az előtt váradí lakos, prókátort a „szénátus csak akkor számítja „a debreceni lakosok kebelébe és számaiba, hogy az újév kezdetétől, tudni illik 1576-tól 1577 kezdetéig saját maga és övéi mentesítése miatt, az adóra, taksára, valamint az utca védelmére, amelyben lakik, két forintot köteles adni”. Ha pedig a főbíró valami miatt a törvényszékre szólítja, megjelenni nem vonakodik”.⁵⁶

Az feltehető, hogy minden beköltözést kérőt nem írtak a jegyzőkönyvbe. Néhány évben tömegesebb a bejegyzés, de még akkor sem sok. 1564-ben tizenhét helyről huszonegyet nevet találunk, 1568-ban tizenegy faluból tizenöt kérte a lakók közé való felvételét.⁵⁷

János Zsigmond 1563. július 18-án kelt oklevelében megerősítette Szilágyi Erzsébet által adományozott, kiváltságáról, a jobbágyok befogadásáról. Sőt nemcsak megerősítette, de azzal is bővítette, hogy a beköltözöttekről további szolgáltatást követeljenek. Viszont akadt olyan jobbágy, aki a beköltözés megengedése érdekében kötelezte magát, hogy nem kéri felvételét a mezőváros polgárai közé.⁵⁸

A Szolnok eleste után bekövetkezett meghódolás, a khász-városi szultáni menlevél bizonyos védettséget nyújtott a városnak. Ennek ellenére az 1594. július-augusztusában az egész Észak-Tiszán fent végig dúló tatár betörésről olvasunk a jegyzőkönyvben. „Itt lőtt közönséges futásunk az tatárok előtt, kik Huszt felől

⁵³ Mag. jkv. 1552: 387/4 reg. – Szeged már 1542 óta török kézen volt, 1551-ben a volt főbíró a hajdúk segítségével a várost vissza is foglalta, de a várat nem sikerült bevenni. Lipppa még ebben az évben visszakerült, erdélyi végvár lett. A környékének lakói ideiglenesen laktak Debrecenben.

⁵⁴ Mag. jkvek. 1556: 657/5 reg.

⁵⁵ Borbás Benedek a mezőváros közösségébe adta magát, vállalja minden teher fizetését. mag. jkvek 1570: 28/2 reg. – „Előttünk a debreceni lakosok számába adta magát. 1575: 556/2 reg. – Kerekes Antal Szoboszlóról, polgártársunk lett”. 1575: 325/1 reg.

⁵⁶ Mag. jkvek 1575: 619/1 reg.

⁵⁷ Mag. jkvek 1564: 4/9, 5/6, 6/7, 9/4, 11/1,7,9, 13/5, 19/9, 22/9,10, 34/3, 37/2, 39/11, 52/2, 55/7, 59/3, 60/5, 62. – 1568: 242/8, 243/5, 245/7, 247/5, 248/8, 251/3,4, 253/8, 257/2, 259/9, 275/11, 276/10, 279/1, 284/11, 292/10, 308/3, 310/4 reg.

⁵⁸ Szilágyi Erzsébet oklevele közölve: A hatszáz éves Debrecen. Db. 1961. 38 p. – Szepesi Sára Szepesi jobbágya kötelezte magát anyjával együtt „ha Debrecenbe kelletik bejönni lakni, az pogány mia’ sem titkon, sem nyilván nem íratják be magukat a város könyvébe”. Mag. jkvek. 1595: 134/1 reg.

jöttek be az országba, kik nagy dúlást, rablást tettek, a nádudvariakat levágták”. A XVI. század második feléből több feljegyzés van a hadak dúlására, de ezeket az országrész birtoklásáért folyó küzdelemben a királyi oldalon álló hadak okozták. Viszont Várad 1598. évi ostroma alatt Duskás István főbíró rendre hírekkel látta el a királyi hadvezetést a török hadvezetést a török mozgulásairól. Nyilván ezekre is hivatkoztak a Bécsbe küldött követek, amikor sikerrel kérték I. Rudolftól a város több Mohács előtti oklevele megerősítését 1599-ben. Ezek az (Mátyás 1458. évi, Ulászló 1507. évi) oklevelek szinte a szabadkirályi városokkal egyenlő jogokat biztosítottak a mezővárosi polgároknak. Még a városi címet is megkapták hozzá.⁵⁹

A jegyzőkönyvek által átfogott félévszázadban a mezővárosnak három olyan intézménye volt, amelyeknek gondozása a magisztrátus hatáskörébe esett, az egyház, az 1529-ben alapított, időnként nosocomiumnak, máskor Ispotálynak nevezett kórház és szegények háza. Az egyházzal kapcsolatban lírai hangú feljegyzés az 1564. szeptember 4-i második tűzvész, amelyben a templom, az iskola, a prédikátorok háza leégett. A Szent András tiszteletére XIV. század elején épült templom majd a következő évszázadban épült újra, addig a város által mellette felépített oratóriumban hirdették az ígét. Viszont a tisztújítás alkalmából rendszeresen megválasztott két egyházfi (aedituus) egyike általában mindig szenátor volt.⁶⁰

A század ötvenes éveiben még a két egyházfi egyben ispotálmester is volt, azaz a jövedelmek kezelője és gondozója. 1553-ban két, belső- és külső ispotályról (nosocomium pauperorum exterius) esik említés, a belső a piac mellett állott. Ez évben Kalmár János egyházfit utasítja a tanács, hogy a külső ispotály javait is az ispotálmester kezébe kell adni. Ugyanakkor rendelkeztek a vásárbírák és mértékek felügyelő (látók) fizetéséről is. A vásár jövedelem negyed részét kapták, a többi az ispotályban lakó ellátását szolgálja.⁶¹

A század vége felé az ispotály és iskola közösen részesült, a gazdtalan (bitang) marhák árából. Az ispotály kapta a város jobbággyai dézsmáját. A jobbággyok tartoztak egy hold árpával, ha magot kaptak, két hold búzavetés betakarításával, behordásával és „egyéb szolgálattal is”.⁶²

Az iskola, a kollégium őse 1571-ben kapta meg a szenátus támogatását, a jegyzőkönyvekben ekkor találjuk erre vonatkozóan az első határozatot. Korábban csak a helyét említik, a mai helye táján. A szenátusi határozat szerint, ha valaki elhívna az iskola rektorát és diákjait „a gyermekkel együtt, vagy külön-külön haladni (halottat kísérni) a város meg szokott temetni szertartása szerint”, azért pedig „a deákok fizetsége 15 dénárt nem haladhatja meg”. A rektor köteles őket elengedni. Az iskola részére tett adományt „az iskola dejákjainak közössége” kezeli.⁶³

⁵⁹ Mag. jkvek 1594: 76/1 reg. – Barta Boldizsár: Rövid Chronica. Sajtó alá rendezte Krankovics Ilona Db. 1984. (HBML. forráskiadványai) – Várad ostroma: Szamosközi István Erdély története II. kiad. Bp. 1977. 136 p. Nagy László Debrecen a nagyhatalmak ütköző pontján. (Debrecen története I. k.) Db. 1984. 321-322 p. – I. Rudolf oklevelei. Szűcs István Db. 1872. 224 s köv.

⁶⁰ A templomégésre 1564. Mag. jkvek. 30/5 reg. és Barta Boldizsár Id. mű 14 p.

⁶¹ Mag. jkvek. 1553: 433/6, 463/3, 487/6 reg.

⁶² Mag. jkvek 1586: 7/3, 1590: 210/13, 1592: 304/4 reg. Valami adót is vethettek ki a város lakóira e célra, mert 1588-ban Molitor Mihályt felmentették a fizetésétől. U. ott. 185/10 reg. – Az ispotály és iskola jövedelme megosztása. U. ott. 1590: 210/13, 1592: 304/4 reg.

⁶³ Mag. jkvek 1571: 170/2 reg. – az iskola helye a Darabos utcán van. U. ott 1571: 182/1 reg. – Az iskola deákjainak közössége. U. ott 1576: 661/2 reg.

A magisztrátusi jegyzőkönyvek, – annak ellenére, hogy hiányosan maradtak meg, elég részletes tájékoztatást adnak a mezőváros bírói és igazgatási jogkörének alakulásáról. E fél évszázad alatt ment végbe az úriszék bíraskodása alóli felszabadulás, a mezővárosi jogállás ellenére a bírói hatalom kiterjesztése a városban lakó nemesek fölé. A század utolsó éveiben, az I. Rudolftól elnyert kiváltság levelek a királyi Magyarország szabad királyi városai jogállását megközelítő jogokkal ruházták fel. Az 1599-ben végzett összeírás szerint a mezőváros adózó lakossága 1264 fő volt. A korszak történet írója különböző számítások alapján 11000 – 12.600 főre teszi az itt lakók számát.⁶⁴ Akár az alacsonyabbat, akár a magasabbat fogadjuk el, sem a királyi Magyarország, sem az erdélyi fejedelemség területén ekkora népességű város nem volt az időben. Árokkal, líciummal benőtt gyeppel kerített tizenegy utcájában lakók 1601-ben 2485 forint adót fizettek.

A magisztrátusi jegyzőkönyvben megőrkített perek is azt bizonyítják, hogy a mezőváros jogállása tekintetében a korszak kövel kerített városai lakóihoz bizonyítva sem maradt el. Kereskedelmi kapcsolatok is túlértek az akkori királyság és fejedelemség határán, Lengyelorszáig, és a délnémet városokig, sőt időnként Velencéig futottak a szálak. A vásárokon ezekből az országokból is megfordultak a kereskedők, a debreceni kalmárok, tőzsérek sem voltak ismeretlenek ezek vásárain. Ezekre és még több minden másra első rendű forrás az eddig megjelent huszonhat füzet.

Administration and Justice System of the Market Town of Debrecen

István Balogh

Since 1979, the Hajdú-Bihar County Archives has published 23 issues of the 16th-century minutes preserved in the municipal archives.

By the middle of the century, the administration and justice system and authority of market towns had been established, and this situation was put in writing in the regulations issued in 1552 by the landlord of that time. On the basis of the surviving minutes it is possible to get acquainted with the organization by way of its decrees.

According to this evidence, the judge, his fellow jurors and the representatives of the public lawfully elected from the general population of the town jointly managed the affairs of the town.

The judge and the jurors had sessions several times during the week and exercise their duties in the judicial and administrative affairs of the town.

Decrees affecting the entire population of the town (i.e. statutes) were made at the occasional joint meetings of the senate and the lawfully elected representatives of the public.

⁶⁴ Szendrey István Id. mű 1948. 234-239, 294-303 p.

In the second half of the 16th century, after a long legal procedure, the magistrate finally forced noblemen moving into the town in ever increasing numbers to bear equal burdens with other residents of the market town.

Criminals caught in the act either in the town or on the confines of the town could be sentenced to death by the court, and the capital punishment was carried out by the city.

Low-level administration was provided on the level of cities. Residents of each street elected street captains for carrying out the administrative and law enforcement tasks; they were assisted in their work by corporals and so-called “ten-house-chiefs”.

In the last decade of the 16th century, Debrecen was the property of the Transylvanian princely *fiscus*, a settlement of rights almost equivalent to royal towns. With a population of 11-12 thousand, it was the most populous town of not only the Transylvania Principality, but the whole of royal Hungary.
